

Ahmed Güner Sayar ve “Osmanlı İktisadî Düşüncesinin Çağdaşlaşması”

Orhan Çakmak*

Akademik eğitim veren iktisatçıların büyük çoğunluğu, kendi anlayışlarına uygun iktisat dünyalarını oluşturarak buna göre bir jargon belirleme amacındadırlar. İktisadi alanda yapılan bilimsel çalışmalarda –özellikle son yıllarda- matematiksel anlatım ağırlık kazanmış; ancak, klasik iktisat düşüncesi, her zamanki popülerliğini korumaya devam ederek özellikle 1970’li yıllardan sonra, tüm dünyada daha yaygın olarak gündemdeki yerini almaya başlamıştır.

“Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması” (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000) adlı kitabın yazarı olan Ahmed Güner Sayar, çalışmasında, altı yüzyıl devam eden Osmanlı İmparatorluğu’nda klasik iktisat düşüncesinin bulunduğu kabulü inceleyerek, Osmanlı insanının neden modern iktisat standartlarını üretemediğine cevap aramıştır. Yazar, bu incelemeyi yaparken edebiyattan felsefeye, psikolojiden tarihe kadar bir çok ilim dalı ile ilgili açıklamalara başvurmuş ve çalışmasını çok kapsamlı olarak ele almıştır. Ayrıca, bu çalışmada 93 tanesi Osmanlıca, 115 tanesi İngilizce olmak üzere yaklaşık olarak 780 kaynak eserden yararlanılmıştır. Yazarın Osmanlıca kaynaklardan fazlaca yararlanması ve bu kaynaklardan alıntı yaparken, asıl metni olduğu gibi vererek bugünkü dile aktarmaması, belki okuyucu açısından –anlatım dilinin ağır olmasından dolayı-

sıkıcıdır; ancak, akademik etik açısından takdire şayandır. Bu nedenle yazarın çalışması, günümüze kadar bu alanda yapılan çalışmaların en kapsamlısı olma özelliğine sahiptir.

Yazar, bu çalışmasında esas olarak, ticaret ve tacirlik anlayışının Osmanlı’da kazandığı anlamı dile getirirken, Osmanlı ideolojisi açısından bir inceleme alanı oluşturmuştur. Özellikle Osmanlı ideolojisindeki norm ve reelin durumunu incelerken tarih-perestlik yapmadan, objektif ve bilimsel kriterlerle olayları değerlendirmeye çalışmıştır. Yazarın kendi deyişiyle; “*Bu kitapta, esas olarak biri diğerinin içine geçmiş iki aşama söz konusudur: İlk aşamada klasik dönemden Tanzimat’a ilm-i tedbir-i devletle ayakta tutulmaya çalışılan ekonomik esaslarda Osmanlı-Türk insanının zihniyet dünyası ile bunların karşılıklı etkileşimi incelenmiştir. İkinci aşamada ise Tanzimat ertesinde kristalleşmeye başlayan bireyin Batıda üretilen iktisat düşüncesi ile bunların temsilcileri ile kurduğu bağlar araştırılmıştır.*” (s.21)

Ahmed Güner Sayar, bu kitabının ilk basımını 1986 yılında yapmış, ikinci basımını da 2000 yılında gerçekleştirmiştir. 430 sayfadan oluşan kitap, sunuş, önsözler ve giriş dışında dört ana bölümden oluşmaktadır. Sunuş ve önsözlerden sonra çalışma “İktisadi Düşüncenin Yayılma Teorisi” adlı girişle başlamaktadır. Yazar, üstadı rahmetli Sabri Ülgener perspektifindeki zihniyet ve iktisadi anlayış arasındaki

* Araş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, İİBF., Maliye Bölümü.

ilişkiyi bu kısımda detaylı olarak ele almıştır. Özü itibariyle bu kısım, iktisatta yöntem anlayışını, liberal tez açısından ortaya koymaktadır.

Giriş niteliğindeki yayılma teorisi kısmı 34 sayfa ile anlatılmıştır. Bu kısımda birçok iktisatçıdan bahsedilmiş ve iktisadi fikirlerin uluslararası alanda yayılması sistematik olarak incelenmiştir. Özellikle, Adam Smith'in iktisadi fikirlerinin uluslararası etkileri, yayılma teorisinin ideali olarak ele alınmıştır.

Yazar, özellikle Kıta Avrupası ve Anglo-Sakson iktisadi fikirlerini karşılaştırmalı olarak incelemiş ve "... Türkiye gerçeğinin daha iyi anlaşılabilmesi için iktisadi fikirlerin yayılmasının somut iktisadi olgular dünyasındaki izleri üzerinde biraz daha ağırlıklı durmamız gerekiyor..." (s.28) diyerek konuya dikkat çekmiştir.

Sayar, Merkantilizm ve Fizyokrasiden genel anlamda bahsettikten sonra, önsözde de belirttiği gibi, klasik iktisadın yayılmasını analize tabi tutmuştur. Klasik iktisat anlayışının uluslararası alanda genel kabul görmesinin temel nedenini "Adam Smith'e ve onun "Milletlerin Zenginliği" adlı eserine bağlamaktadır. Aynen aktarıyoruz;

"Klasik iktisat düşüncesinin Smithçi yorumunun İngiltere'de ve Kıta Avrupa'sında hızlı ve uzun soluklu bir kabul görmesi birkaç sebebe dayanmaktadır: Önce Smith'in iktisat felsefesi "denge" anlayışı üzerine kurulmuştur. Bu bir anlamda evrendeki dengenin aynı idi ve piyasada insan-insan münasebet ağı içerisinde pürüzsüz bir çözümü getireceği inancından kaynaklanmaktaydı. Smith, ülkelerin zenginliklerini oluşturmada etkin iktisat politikaları tavsiye etmiştir. Bu ise doğmakta olan "birey" ile de uyum halindeydi. İkinci olarak; Smith'in eseri "Milletlerin Zenginliği"nin anlatımındaki açıklık ve tasvir kudreti, iktisadi sorunların popülerize edilmesi ve geniş yığımlara varmasında önemli bir etken olmuştur. Nitekim iktisat ilmi, doğumunu, Smith yerine 1776'da Ricardo'nun eseri ile yapsaydı, Ricardo'nun soyut yöntemi bu denli bir yayılmaya önayak olmayacaktı... O dönemde hiçbir eser Smith'in bu çalışması kadar kapsamlı değildi. Ayrıca iktisat fenomenine kesin bir bakış açısı ve

metodik bir desteğe bu eser yardımıyla sahip olunmuştur". (s.30)

Bununla birlikte yazar, yayılma teorisi tespitlerini iktisadi düşünce tarihi ile bağdaştırmış; bu tür bir ilişkiyi kurarken özellikle Prof. Spengler'in bazı çalışmalarından yararlanmıştı. Yazar bu ilişkiyi şöyle tarif etmektedir;

"Genel çizgileri içerisinde yayılma teorisi ile iktisadi düşünce tarihinin kurduğu bağ şöylece tanımlanabilir. Herhangi bir yerde artış eden bir iktisat düşüncesinin doğum yerini çeşitli yol ve vasıtalarla terk edip başka bir ülkenin fikirler iklimine, bu yeni ülkenin kültür dünyasına nüfuzu halinde bulacağı kabulü ve ülkenin bununla ulaşacağı fikri havalanmayı anlıyoruz. Buna göre yayılması gerçekleşen bir iktisat düşüncesinin, o ülkenin akademik dünyasında bulunduğu kabul kadar mesela, uygulamaya dönük yanıyla o ülkenin iktisat siyasetinde oluşturacağı değişikliği de dikkat nazarına alıyoruz". (s.34)

Bu sistemin iç örgüsünü oluşturan unsurların toplu halde sergilenmesi ve sistematik bir dizi halinde ele alınması iktisadi düşüncenin hangi noktalarda yayılma teorisi ile bağlar kurduğunu göstermesi bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır. Yazar, tespitini şu temel esaslara bağlamaktadır:

"1- Aktarılması söz konusu olan iktisadi fikirlerin kaynağı; kaynaktan hareketle iktisadi fikirleri yayma işini yükümlenen aktarıcıların belirlenmesi.

2- Yayılmayı gerçekleştiren araçların tespiti ve bunların mahiyeti.

3- Aktarılan iktisadi düşüncenin muhtevası.

4- Aktarılması gerçekleşen iktisadi fikrin yeni muhatapları ile bu muhatapların içinde buldukları siyasi ve sosyal çevrenin incelenmesi. Ya da aktarılan iktisadi fikirlerin karşısında nihai alıcının durumu". (s.35)

Yazar, bu tür bir çalışma ile belirli kanal ve vasıtaların oluşacağını, bu sayede ülke içinde yerleşik olan iktisadi fikirlerle yakın temasın sağlanmış olacağını ve bu sayede yerli fikirler ile belirli köprülerin oluşturulacağını belirtmektedir.

Yazarın tercüme anlayışıyla iktisadi yayılmanın önemini vurgulamasının temel nedeni – özellikle ülkemiz açısından- Tanzimatla birlikte Avrupa'ya tahsile gönderilenler arasında iktisat öğreniminde bulunanların sayıca yok denecek kadar az olmasından kaynaklanmaktadır. “*Dahası, 1840-1900 döneminde Batı Avrupa üniversitelerinde iktisat dalında “master” ya da “doktora” tezi verenlere hiç rastlanmamaktadır.*” (s.38)

Sadece Namık Kemal, Şinasi ve Ziya Paşa gibiler, kısmen iktisadi inceleme alanı bulmuşlardır. Konuyla ilgili olarak yazar, şu tespiti yapmaktadır:

“*Osmanlı-Türk insanının her alanda yazmanın, kayıt tutmanın, not düşmenin önemini derin bir ilgisizlik ve umursamazlığa terk ettiği görülüyor. Asırlardır şifahiliğini sürdüren bu davranış biçiminin ardından maddeye dokunmaktan korkan, onunla kendisi arasına ulaşamayacağı bir mesafeyi koyan hantal bir kafa yapısı yatar.*” (s.42)

Ayrıca, Osmanlı-Türk insanının akademik çalışma alanındaki ataletin bilimsel çalışmalara yansımaları da şu şekilde belirtilmektedir:

“*Batılılaşma yolunda çeviri eserlerin varlığı, Osmanlılar için bazı teknik nakillere dağınık ve cesaretsiz tercüme kırıntılarından öteye geçmemiştir. İktisat alanından yapılan tercüme de bölük pörçük atılımlar olarak kalmış, köklü bir yankı yapmamıştır. Hilmi Ziya Ülken, Osmanlılardaki zihni havalanmaya geçmeden kuruyup kalmasını, zengin bir tercüme faaliyetine yer ayırmamış olmasına bağlıyor.*” (s.43)

Osmanlı devletinin 1830'a kadar sağlam ve bilinçli bir iktisat siyaseti olmadığını belirten yazar, bu döneme kadar daha çok şairlerin, tarihçilerin iktisat konusunda “kör atış” yaptıklarını söylemektedir.

Sayar'a göre: “*Gerek güven ve itaatın ve gerekse teslimiyetin Osmanlı gerçeğine yansımaları, kısaca fitratında tenkit ve hırçınlık bulunan insanı felsefesizliğe itmiş, iktisadi ferdiyetçiliği harekete geçirmemişti. Aynı doğrultuda, ayaklarımız gündelik hayatın zeminine basınca, tenkit kapısının kapalı olduğu görülüyor. Münakaşa ve eleştirinin olmayışı, serbest*

tetkiki de yok kılıyordu. Bu boşluk, yerini de-sise ve dedikoduya bıraktı.” (s.137)

Yazar, çalışmasında, Osmanlı dönemindeki iktisatla ilgili çalışmalara geniş yer vermiş; konu ile ilgili değerlendirmeleri yaparken de salt iktisatla ilgili çalışmalara değil şairlerin, tarihçilerin çalışmalarına da atıfta bulunmuştur.

Osmanlı'nın edebi geleneği sosyal konuları işlemekten imtina etse de, şairlerin bir kısmı, eserlerinde kendi dönemlerinin toplumsal ve siyasi olaylarına atıfta bulunarak, tarihi olayların açıklık kazanmasında etkili olmuşlardır .Bu gerçeği gören Sayar, bir iktisat tarihçisi olarak, edebi metinler aracılığıyla açıklamalarına zenginlik ve kesinlik kazandırmaya çalışmıştır. Edebi çalışmalar dışında, tarihi çalışmalardan da yararlanarak iktisadi çağdaşlaşma boyutunu, bilim tarihi ve kendi gelenekleri arasında irdeleyerek Türk düşünce kültürüne ulaşmaya çalışmıştır.

Bununla birlikte yazar, 19 yüzyıl boyunca iktisadi meseleleri tahlil eden müstakil bir iktisat dergisinin bulunmayışının da iktisadi anlayışın gelişmemesinde önemli bir etkisinin olduğunu belirlemekte ve genel olarak değerlendirdiği bu yayılma teorisini şu fikirlerle pekiştirmektedir:

“*Kıt, kopuk ve dağınık fikri kaynaklar bir yanda, öte yanda tarihi kopukluklarla örülü sistematik bütünlükten yoksun bir davranış çerçevesini Batılı üslup ve usulde ele almak cidden güçtür. Zira, Osmanlı insanının iktisadi davranış normunu belirleyen kurumsal faktörleri arayabilmek bizi onun davranışının kökenine ya da madde karşısında tavrını aramamıza itecektir. Bu ise Osmanlı insanının Batı karşısında fikri havalanmasının hakiki boyutlarını anlamamızda yardımcı olacaktır.*” (s.58)

“Osmanlı Kadim İktisat Düşüncesinde Normatif Değerler” adlı birinci bölümde yazar, Osmanlı'nın iktisat düşüncesini değerlendirirken şu önemli kriterleri göz önünde bulundurmıştır:

1- Osmanlı'nın paraya karşı tutumunu inceleyen yazar, en önemli gelir kaynağının fetihlerden elde edildiğini belirtmektedir. Fetihlerin artması, parasal ilişkilerin artmasını sağlamıştır. Osmanlı'nın parasal ekonomiye vakif

olamaması ve bu konuda kurumsallaşamaması, ekonomik sıkıntıları arttırmıştır. Bu durum ise sikkenin değeri ile oynanmasını gündeme getirmiştir.

2- Osmanlı'da üretici ile tüketici arasındaki ilişkiyi sağlayan fiyat sinyallerinin, devletin "narh" mekanizmasıyla yönlendirilmesinin olumsuzluğundan söz edilmektedir. Yazar, bu uygulamaların genelde moral endişelerle yapıldığını belirtmektedir.

3- Osmanlı'daki mülkiyet rejimi anlayışını değerlendiren yazar, burada, özellikle Osmanlı'daki "müsadere" yöntemini incelemiştir. Osmanlı iktisat düşüncesinin ahlaki ilimler içerisinde olduğunu, ama aslında Yunan'da bunun felsefi normlarla örülü olduğunu belirten yazar, şu görüşlere sahiptir:

"Sözgelimi, mal toplamakla harcamak arasındaki davranış normu açıkça belirlenmişti. Şayet mal biriktirmek kişiyi dünyaya bağlıyorsa bu haram, aksine, biriktirilen servetin Allah yoluna sarfı ve kanaat üzere hareket ise ahlaki idi. (s.65) ... Bireyin karşısına dikilen ceberut devlet filozofisi, ekonomik faaliyetler alanında ona mesuliyet ve pay vermeyecekti. Müsadere, vergilerin artırılması, toprağın keyfi idaresi, sikkenin taşımasına başı sıkıştıkça müracaat ... Bütün bunlar, Hülafa-i Raşidin döneminden sonra gözlemlenen gelişmelerle İslam öncesi Doğu toplumlarının uygulamaları arasında dişe dokunur farkların bulunmadığı bize gösteriyor." (s.88) Yazarın bu görüşleriyle özellikle Sabri Ülgener, Süheyl Ünver ve Ömer Lütfü Barkan'dan etkilendiği anlaşılmaktadır.

Birinci bölümde, Osmanlı'daki iktisadi hayatın şekillenmesinde siyasi ve dönemsel olaylarla birlikte dini düşünce yapısının da etkili olduğu ortaya konulmaya çalışılarak din-siyaset ilişkisi incelenmiştir. Bu bölümde, Osmanlının neden kapitalistleşip ticarileşemediğinin temel tespitlerini yapan yazar, ikinci bölümde kadim iktisat anlayışının modern anlamda bir iktisat anlayışına ulaşamamasındaki önemli etkenleri ele almaktadır.

Bu bölümde 1789 Fransız İhtilali'nden 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'na kadar olan iktisadi anlayış tahlil edilmiştir. Os-

manlı'da modernleşme hareketi hep ordunun revizyonuyla gündeme gelmiştir. Bu konuyla ilgili olarak yazar, şu tespitlerde bulunmaktadır:

"...Hep ordunun ıslahıyla noktalanmış bölük pörçük reform kıpırdanışları, sorunun iktisadi bir bakış açısıyla kuşatılması gereğini Osmanlılara öğretememişti... Ekonomi, üretim anlayışı ile ayakta durmuyordu. (s.167) ... Osmanlı devletinin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı tarihin başlangıcı 1774'tü. Azak-Korfu-Belgrad hattının açılması artık İstanbul'u tehlikeye sokmaktaydı. Bu olay sonucu Osmanlı insanı, Avrupa'nın akla dayalı medeniyetini zihninin karşısına koymuştu. Artık Avrupa karşısında hayatini koruması için, Avrupa sistemine canlılık kazandıran unsurların Osmanlı toplum bünyesine aktarılması zorunlu kılınyordu. Üçüncü Selim, bu zarureti kavrayan ve soruna bir dizi reformlarla eğilmenin kaçınılmazlığına inanan bir padişah oldu. Onun reformları ile ilk kez bir dünyanın kapısı aralandı ve Osmanlıların kadim fikirleri fidanlığına batıda Merkantilizmden beri üretilen iktisadi fikirlerin girme şansı doğdu. Fakat farklı kamatlardan, değişik taşıyıcılar vasıtasıyla Osmanlı ülkesine akan iktisat bilgileri ilk ağızda, batı ülkelerinin ekonomik yaşantılarının sath üstü görünmelerine ilişkin birkaç silik tespitten öteye geçemedi. İkinci Mahmut döneminin son on yılında, bu defa, batılı mutavassıtlar- gazeteci, seyyah, diplomat vb. olarak- klasik iktisat düşüncesini, ağırlıklı olarak ekonomik liberalizmi sistemli ve bilinçli bir şekilde Osmanlı düşüncesine aktarmaya çalıştılar. Gazete yazıları, diplomatik ya da resmi olmayan temaslar Osmanlı devlet adamları ve aydınlarını klasik iktisat felsefesi ile karşı karşıya getirmenin araçları oldu. Daha önemlisi bu zevat, Türkiye'de iktisadi düşüncenin yerleşmesi ve yayılması için gerekli ön şartların var olmasına özenle katkı bulundular." (s.168-169)

Yazar, bu düşüncelerini çalışmasında üç başlık altında incelemiştir. Bunlar:

1- Ticaret gayesi ile Avrupa'da bulunan Osmanlı tüccarlarının aktardıkları bilgiler,

2- "Sefaretnameler" kanalıyla aktarılanlar ve

3- Islahat Layihaları'nın iktisadi fikirlerle münasebetidir.

Yazar, Osmanlı padişahlarının ticari liberalizme karşı olan iyimser tavırlarının ilk önce 1802'de görüldüğünü belirtmiştir: "*Batı iktisat dünyasını, birkaç yüzyıldan beri yoğurduğu müteşebbis tipini sanayi ihtilali ile birlikte yeniden inşa etmişti. Osmanlılar, yüzyıllardır ayrı bir statüde bulunan gayri müslim tüccar tairesini 1802'de imtiyazlı bir sınıf haline getiriyordu... Üçüncü Selim, saltanatının sonlarına doğru, bu defa, müslüman tüccarlar ayrı bir hukuki düzenleme ile imtiyaz sahibi oldu. Bu gruba "hayriye tüccarı" denildi.*" (s.183)

Yazarın belirttiğine göre; bu dönemde bir tüccar sınıfı oluşturmak ve müsadereyi kaldırmakla mülkiyet rejimi iyileştirilmiş, narh uygulamasının sınırlandırılması ile de fiyatlarıdaki rijidite (aşırılık) yumuşatılmış oldu.

Sayar, bu tespitlerini 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın zeminini hazırlayan etkenler olarak görmektedir. Nihayetinde bir yıl sonra bu antlaşma, Tanzimat Fermanı'nı gündeme getirmiştir. Bu geçiş süreci ile ilgili Sayar'ın önemli bir tespiti bulunmaktadır. Aynen aktarıyoruz:

"Üçüncü Selim döneminde görülen iktisadi sorunlara yaklaşma biçimi ile ekonomik liberalizme dönük, özel mülkiyetçi eğilimleri pekiştirici uygulama, İkinci Mahmut'un saltanatının ilk döneminde meyvelerini vermemişti. Yalnız bu dönemde konumuz açısından ilginç bir gelişmeye şahit oluyoruz. Bu da bir siyasi antlaşma ile imparatorluk bünyesine iktisadi fikirlerin sızabileceği bir intikal kanalının açılmasıdır. 1829'da Ruslarla imzalanan Edirne Antlaşması'nın yedinci maddesine göre; Ruslar serbest ticareti Osmanlıların bütün ticari faaliyetlerinde tatbikini istemekteydiler. Buna göre "Laissez Faire" önündeki bütün tehditler kaldırılmış olacaktı... Bu meyanda 1829-1839 arası, iktisadi liberalizmi işleyen fikirlerin Osmanlı-Türk düşünce iklimine çeşitli vasıta ve kanallarla tedricen aktığı yıllar oldu. İkinci olarak Ricardo'nun 1820'ler ve sonrası için taslağını çizdiği sürekli denge-sizlik modelinden İngiliz ekonomisini çekip çıkarmak için aranan pazarlardan biri de Tür-

kiye idi. 1838 Balta Limanı Ticaret Muahedesi'nin Osmanlılarca kabul edilmesi ile hem ucuz İngiliz mallarının hem de "Laissez Faire"ci düşüncelerin ülke içine akmasına yasal bir zemin hazırlanmış olacaktı".(s.188-189)

Yazarın bilimsel çalışma yöntemlerine büyük önem verdiğini, özellikle dipnot kullanımı ve ayrıntıların verilisindeki hassasiyette görüyoruz. Örneğin David Urganhart isimli bir kişinin Osmanlı modernleşmesine olan etkilerinden ayrıntılı olarak bahseden yazar, aynı zamanda çalışmanın 111 no'lu dipnotunda, Urganhart'la ilgili çeşitli bilim adamlarının görüşlerine de yer vermiştir ki bu da literatüre ne kadar hakim olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Tanzimat sonrası Osmanlıdaki iktisadi anlayışın modernleşmesi konusu her yönü ile incelenmiştir. Özellikle Tanzimat Fermanı'nın oluşmasında 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın büyük katkısının olduğu belirtilmektedir: "*Tanzimat Fermanı, öteden beri yasallaşmak isteyen özel mülkiyetçi eğilimleri pekiştirmesi dolayısıyla asırlardır Osmanlı devletinin ekonomik yapısında kesin ve etkin bir söz sahibi olmuş "mutlak mülkiyet" anlayışına indirdiği darbe ile 1838 ticaret muahedesine çok şey borçludur... Tanzimat, Osmanlı devletinin "bi-rey"ine, kendi mesuliyet alanından önemli bir parçayı vermesinin resmi bir belgesidir. Osmanlı insanı, artık bu yolla, rahatlıkla hareket edebileceği ve sonuçlarına kendisinin sahip çıkacağı iktisadi bir faaliyet alanına geçiş oluyordu...*" (s.230-231)

Yazar, Tanzimat'ın önemini belirtmekle birlikte, bu kararların tam anlamıyla hayatiyet bulamamasında, kendi deyimiyle "... Nüve halinde dahi olsa girişimci tipini tutacak bir orta sınıf kendiliğinden kristalleşemediğinden, sermaye birikiminde hızlanmanın çapı adeta yok hükmündeydi. Zira burjuvaziyi ortaya çıkaracak bir modelden söz edilmese bile, Tanzimat Türkiye'sinin bir orta sınıf olgusunu yaratacak iç dinamikleri hareketsizdi..." (s.238) şeklindeki tespiti, hem o gün için, hem de günümüz iktisadi meseleleri için önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca yazar, Tanzimat'ın başarısızlığı-

nın diğer bir nedenini de “tepeden inme hukuki düzenlemeler”e bağlamaktadır.

Kapitalizmin önemini vurgulayan yazar, şunları belirtmektedir: “Tanzimat’ın, varlığını koruduğu özel mülkiyetçi eğilimin, bir adım ötede önündeki set ve engelleri aşarak bireysel teşebbüs ruhunu ve alanını ileri boyutlara kaydırması, ancak bir kapitalistleşme sürecini başlatmakla mümkün olacaktır. Kapitalizm ise maksimizasyon ilkesini esas alan iktisadi karar birimlerinin rasyonalizm ekseninde toplandığı ve bu yolla ulusal zenginliğin oluşturulduğu bir düzendir...”(s.247)

Tüm bu anlayışlar doğrultusunda Osmanlı’da iktisatla ilgili çalışmalar, ilk önce tercüme yayınlar şeklinde başlamıştır. Bu sahada aktif rol üstlenenlerse Rumlar ile Ermenilerdir. İlk yapılan çalışma, yazarın belirttiğine göre, 1852 yılında Sehak Abru tarafından Jean Baptiste Say’ın 1803 yılında yayınladığı “Ekonomi Politik” adlı eser olmuştur. Bu eser dilimize “İlmi Tedbir-i Menzil” olarak aktarılmıştır. Yazar ayrıca, bu konudaki çalışmalarda Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey’in önemli katkılarına olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte Sehak Abru’nun, Ohannes Paşa’yı önemli bir şekilde etkilediğini belirterek 1870’li yıllarda Ohannes Paşa’nın da Osmanlı’da klasik iktisat ilminin gelişmesinde önemli katkılarına olduğundan bahsetmektedir.

Yazar, son bölümde “Laissez Faire” ve “Korumacılık” anlayışını Osmanlı açısından genel bir değerlendirmeye tabi tutarak, 1860 yılından İkinci Abdülhamid zamanına (1880) kadar süren dönemi ele almıştır.

Bu bölümde, Osmanlı’yı etkileyen yabancı iktisat anlayışları incelenmiş, özellikle Anglo-Sakson ve Kıta Avrupası ülkeleri açısından önemli bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca yazar, yabancı fikir akımlarının yerli savunucularını ve temsilcilerini de belirtmiştir:

“Gazete sütunlarında rastlanan iktisadi haber ve neşriyatın yanında, 1850-1908 döneminde pek az bilimsel dergi yayınlanmıştır. Bizde iktisadi yazıların bir dergi bünyesi içerisinde ilk defa yayınlanmasına “Mecmua-ı Fünun” dergisi imkan vermiştir... Telif ya da tercüme Türkçe ilk iktisat makalesi, risale veya

kitabı Batı çıkışlı iktisadi fikirlere açılan ilk ciddi pencere olarak kabul edildiğinden, üzerine dikkatleri toplayan bir konu olmuştur. Bu çizgideki araştırmalar, teklifler ve tanıtımlar ilk kez Mehmed Cavid Bey’le başlamıştır (s.262) ...Mecmua-ı Fünun sahiplerinden Münif Paşa, Mehmet Şerif Efendi, Mehmet Said Efendi, Ohannes Paşa ve Vahan’ın yazıları öteden beri iktisadi fikirler dünyamızda boşluğu hissedilen çalışmaların ilk örnekleri olmuştur... Son olarak Mecmua-ı Fünun’da neşredilen iktisat yazılarında, silik bile olsa bir Anglo-Sakson tesirini sezmemek mümkün değildir”.(s.288)

Yazar, bu tür çalışmaların yetersiz kaldığını vurgulamakla birlikte, bunların klasik iktisadi anlayışın yerleşmesinde çok önemli bir yer tuttuğunu belirtmiştir. Bu çalışmaları pekiştirici diğer bazı çalışmalar da vardır. Özellikle, eğitim kurumlarında “ekonomi politik” konusunda derslerin verilmeye başlanmasıyla birlikte, memleketimizde –yazarın deyimiyle- “heyet-i iktisadiye”nin meydana geldiği belirtilmektedir. Bu okullarda yetişenlerin, yavaş yavaş iktisadi hayatın her aşamasında, yani ticaretten sanayiye, sanattan fikir hayatına kadar, aktif olarak rol almaya başlamaları, fikirlerin hayat bulmasını sağlamıştır. Yazar, bu olumlu gelişmelerde, yurt dışına gönderilen öğrencilerin de katkılarına olduğunu belirtmektedir: “Bu arada 1849’dan sonra, İngiltere’ye talebe gönderilmiş, hatta 1856’da bu faaliyet bir doruk noktasına ulaşmış; Kırım Harbi sıralarında Londra’daki Türk talebeleri, başlarına bir nazır tayin edecek kadar çoğalmış, bu işe de meşhur lügatçi Redhouse memur edilmiştir.” (s.293)

Sayar, bu gelişmelerin yaygınlaşmasında rol alan ve önemli katkıları olan iktisatçıları, politikacıları ve hatta edebiyatçıları teker teker ele alarak, onları, yaptıkları katkılarla birlikte incelemiştir. Şinasi’nin maliye konusundaki, özellikle denk bütçe konusundaki çalışmaları; Mehmed Şerif Efendi’nin Tercüman-ı Ahval ve Mecmua-ı Fünun’da çıkan yazıları, özellikle İlmi Emval-i Milliye’den; Münif Paşa’nın “denge”ve “servet” kavramı ile ilgili yazıları ele alınmıştır. “...Rekabetçi bir iktisadi ortamın herkese açık olmasını ister...” diyen

yazar, "Bir iktisat politikası olarak iktisadi liberalizmin karşısında olan, himayeci iktisat politikalarının karşısındadır ve bu usulü 'medeniyetin muhribi' olarak görmektedir..." anlayışını, yani iktisadi liberalizm tarafgirliğini çok detaylı bir şekilde incelemeye tabi tutmuştur. Daha sonra da bu tür çalışmalarla ilgili görüşlerini şu şekilde özetlemiştir:

"Dolayısıyla Tanzimat, iktisadi fikirler tarihimiz açısından bir bocalama devresi olarak kaldı. Teori dünyasının tam bir çöl kuraklığı içerisinde kalışı iktisadi fikirlerin muhasebesizliğine sebep oldu. Bu devirde tek tek olaylara istinaden ileri sürülen her iktisadi fikrin bir kıymeti olduğu açıktır... İstikraz meselesinden kaime tecrübesine, tarım-sanayi arayışından liberal-korumacı politikaların gündeme getirilmesi Osmanlı entelijansiyasının 1850-1876 arasında iktisatla kurdukları temasın ürünüdür. Ne var ki, 1880'lere gelindiğinde ülkemizde iktisadi düşünceyi koruyan ve yayan odakçıklardan birçoğunun faaliyetlerini kesmesi iktisat felsefesinin ulaştığı 1875 çizgisinin sual edilmesinden çok onun geleceğe dönük meyvalarını tutan akademik potansiyeline ciddi bir darbe indiriyordu." (s.326-327)

1870'li yıllardan sonra, yazar özellikle, iktisadi liberalizm anlayışına büyük katkısı olduğuna inandığı bazı kişiler üzerinde durmaktadır. Namık Kemal ve Ohannes Paşa'nın olumlu katkılarından bahseden Sayar, Ahmed Mithat Efendi'nin de eserlerindeki bazı yazılarıyla katkısının olduğunu; ancak daha çok Ohannes Paşa ile tartışmalarının, iktisadi liberalizmi olgunlaştırıcı bir etkisinin olduğunu belirtmektedir.

Namık Kemal'in yurtdışına gönüllü olarak sürgüne gitmesi, toplumsal olaylar karşısında entellektüel bir bakış açısına ulaşmasını sağlamıştır. Ayrıca yazar, Namık Kemal'in ekonomi konusunda pek çok makale yazmış olmasını iki nedene bağlamaktadır: Birincisi Şinasi'nin, Namık Kemal üzerindeki olumlu etkisi, diğeri ise, Namık Kemal'in Londra'da ekonomi tahsili almasıdır. Yazara göre Namık Kemal "... Paris'ten Londra'ya geçince, burada, Ziya Bey'in hukuk ve iktisat alanında bilgisini arttırması tavsiyesine uyarak A. Fonton'dan özel hukuk ve iktisat dersleri almıştı. Bu

dersler sonucu Namık Kemal, Hobbes, Locke, Rousseau, Montesquieu gibi düşünürleri tanımıştı..." (s.329) Ayrıca Namık Kemal'in iktisadi anlayışının J. S. Mill çizgisinde olduğu da vurgulanmaktadır.

Yazar, o devirde Ermenilerin iktisadi hayat üzerinde çok etkili olduğunu ve bundan dolayı Osmanlı iktisadi düşüncesinin çağdaşlaşmasında Ermeni asıllı iktisatçıların önemli bir yerinin olduğunu belirtmektedir: "Üçüncü Selim'in imtiyazlı bir tüccar sınıfı haline getirdiği Avrupa tüccarı içerisinde, özellikle Rumların Osmanlı camiasından kısmen kopmasıyla, gündelik hayatta bu boşluğu daha ziyade Ermeniler doldurdu... Bu dikkat, Ermenilerden 60 kadarının 1840-1850 yılları arasında Fransız okullarında tahsillerini tamamlayıp İstanbul'a dönmelerine ve İktisadi iktisat için tahsil eden bir kuşağın yetişmesine neden oldu. Karapat İwtiwcean, Ohannes Paşa, Vahan Efendi, Portakal Mikeal Paşa, Bedros Hocasaryan ve Nikolos Zorayeon. Bunlardan çoğu iktisat eğitimini Avrupa'da tamamladılar." (s.356)

Sayar, bu Ermeni iktisatçı grubu içerisinde Ohannes Paşa'yı incelemeye tabi tutmuştur. Özellikle onun "Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel" adlı eserinden iktisadi liberalizm konusunda bilgiler vererek şunu belirtmektedir: "Gerçekten de iktisadi sorunlara eğilirken bir ayağımı teori dünyasına öbür ayağımı da yaşanan hayatın içine koyan Ohannes Efendi, bu yönü ile aldığı akademik iktisat kültürünü somuta indirmek, bu yolla iktisadi sorunların çepeçevre kuşattığı olgular dünyasında onlara hükmetmek endişesini taşıyor. Diğer bir ifade ile onda görülen pratik meselelere eğilme temayülü, ilk adımda, rahatlıkla, onun tipik bir Osmanlı bürokrati olmadığını, hatta kabuğuna çekilmiş bir öğretim üyesi olmak istemediğini ortaya koyar..." (s.359).

Ohannes Paşa'nın klasik iktisat düşüncesine çok iyi bir şekilde hakim olduğunu söyleyerek, kitabında iktisadi doktrinleri birbiri ile karşılaştırdığını ve bu konuda çok önemli tespitlerinin olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Ohannes Paşa'yla ilgili olarak yazar, şunları ilave etmektedir: "Ohannes Efendi, iktisat bilgisine derin bir kültür birikimiyle bakan, soyut-somut ikileminde bocalamayan bir Os-

manlı aydındır. Bilhassa onun ekonomik liberalizme verdiği merkezi ağırlık, gelecek kuşaklar içerisinde iktisadi hayatta dengenin piyasa mekanizmasıyla tesis edileceğine inananların ilk sistemli lideri yapmıştır.” (s.372)

Yazar, daha sonra Ahmed Mithat Efendi’yi incelemiştir. Ahmed Mithat Efendi 1870’li yılların başında koyu bir Merkantilizm taraftarıdır. Özellikle dayanışmacılık fikri ile Merkantilizmi bağdaştırma yoluna gitmiştir. Sayar’a göre o zamanlarda Ahmed Mithat Efendi’ye göre “...Himayecilik, özü gereği devlet idaresinin ayarlayıcı ve hedef gösterici rolünü esas aldığından, hem Osmanlı insanını bezdirmeyecek, hem de devlet asırların üzerine abandığı ekonomik sujelerin yeterince olgunlaşmadığı bir ortamda –Laissez Faire- uygulamasının doğuracağı siyasi sonuçlardan ülkeyi ve rejimi korumuş olacaktır.” (s.376)

Sayar, Ahmed Mithat Efendi’nin Sully, Colbert, Quesnay, Forbonnais, Smith ve Bastiat’dan istifade ederek etkilendiğini ve bu tür etkilenmeler sonucunda –Ekonomi Politik- üzerinde çalışmalar yaptığını belirtmektedir.

Bu tür çalışmalarına rağmen Ahmed Mithat Efendi, o tarihlerde Almanya’dan yayılan “Alman Tarihçi Okulu”nun etkisinde kalmaktan kurtulamamıştır. Yazarın deyimiyle “Ahmed Mithat Efendi de, tıpkı Almanya’da List’in Smith-Ricardo iktisadına baş kaldırması gibi, bizde, Tanzimat sonrası dönemde, düşünce platformunda ekonomik liberalizmi savunanlara, bu arada onun en belirgin temsilcisi olan Ohannes ve Mikail Efendilere karşı “himayeci ya da milli iktisat” görüşünü ileri sürdü.” (s.385)

Yazar, Ahmed Mithat Efendi’nin bir çok çalışmasında, özellikle “Tercüman-ı Hakikat”ta, liberalizmin bir çok temel kavramı ile ilgili yazılarının bulunduğunu belirtmektedir. Örneğin hürriyet, serbest mübadele gibi konular. Bununla birlikte Ahmed Mithat Efendi, sosyalist düşünce karşısında da tavrı almıştır. Yazar son olarak Ahmed Mithat Efendi için şunları söylemektedir: “Ahmed Mithat Efendi, hür teşebbüsü ve yerli şirketleri savunmasıyla 1838-1839 reformlarının ekonomik ruhuna sahip bir fikir adamımızdır. 1840’larda kadim

Osmanlı ekonomik dünyasına korperasyon sistemini, yeni ekonomik uygulama olarak tavsiye etmiştir... Ona göre, hür teşebbüs hem ferdi servetleri oluşturur hem de ülke ekonomisinin çıkarlarını korur. ‘Asıl payidar olan servetin’in kaynağında ticari ve sanayi faaliyetin olduğunu kabul eder. Say ve gayrete verdiği önemle ekonomik hayata Türk unsurlarını çekmek ister... Denge, objektif-sübjektif değer teorileri ve ücret fonundan marjinal verimliliğe doğru görülen fikri kaymalar 1880’lerin Ahmed Mithat Efendisinde hiç yoktur. Hiçbir zaman da olmamıştır... Her ne kadar “Ekonomi Politik”te sözünü ettiği “orta yol” arayışı ile sert bir müdahaleci anlayışının hemen yanı başında liberal bazı eğilimleri savunması şaşırtıcı olmamalıdır. Bu aslında Aristo’dan esinlenmiş bir arayışın sonucu olsa gerektir...” (s.390-391-392)

Çalışmanın sonuç kısmında çok kısa ve öz sayılabilecek bir genel değerlendirme yapan yazar, özellikle “Üçüncü Selim-İkinci Mahmut dönemi iktisadi hürriyetçiliğe geçişte bir dönlenme, Tanzimat ve ertesi ise bir kuluçka dönemi oldu.” diyerek bu dönemlerin insan-insan ilişkisinde çok önemli olduğunu, bu durumun ise norm-reel çatışmasına yol açtığını belirtmektedir. Sayar, bu dönemi şu şekilde özetliyor: “Sadece 1830’lardan sonra düşünce iklimimize giren ekonomik liberalizm, bazı intikal kanallarını açık buldu ve rahatlıkla içeriye nüfus etti, Ancak bu kanaldan içeriye akanlar modern iktisat düşüncesinden pozitif iktisada dair herhangi bir somut iz taşımıyor; sadece politikaları Osmanlı insanının düşünce ufkuyla seyrediyor... Görülüyor ki Osmanlı iktisat düşüncesinin çağdaşlaşmaya geçtiği ilk devre içinde “norm”un pozitif ve normatif kompartimanları arasında sağlıklı bir hudut çizgisi çekilememiştir. Neticede pozitif ve normatif alanların iç içe geçmişliği hem siyasaları “norm”un tek ürünü yapmış, hem de iktisadi analiz tarihimizi tam bir çöl kuraklığına çevirmiştir... Maddeye doğru, kuluçka dönemini yaşamadan ani bir açılma ve toplumsal dertlerle yüz yüze geliş alelacele Osmanlı münevverinin ansiklopedik eğilimlerini bileyledi... İşin bu yanını harekete geçiren kalem oynatmaları Merkantilizmden Fizyokrasi’ye Laissez

Faireden Korumacılığa kadar hemen her düşünce iklimiyle sağlıklı izler, bazı hallerde de yakınlıklar kurmaktan öteye geçemedi... Somut hayatta iktisadi hürriyetçilik kah ürkek, kah canlı fakat içerisine Türk unsurlarının çekildiği bir kapitalistleşmeyi şekillendiriyordu.” (s.400-401)

Ahmed Güner Sayar, Osmanlı iktisat düşüncesinin çağdaşlaşmasını incelerken, çalışmasını konu açısından zenginliğe ulaştıracak şekilde, kültürün her yönünü gösteren dil ve edebiyattan oluşan bir temele oturmuş, edebi eserlerdeki dil ile bilim dilindeki edebi dil arasında uyum sağlayarak üslup yönünden akıcılığı sağlayabilmiştir.

Osmanlı'yı iktisadi, siyasi, sosyal, edebi, tarihi ve kültürel cepheleriyle tarafsız bir gözle inceleyen yazar, genel anlamda Osmanlı iktisadını

incelerken, aynı zamanda Osmanlı'yı bütün cephesiyle de tetkik ederek konu açısından yoğunluğa en gerçekçi şekilde, kanıtlar göstererek ulaşmıştır. Bu sebepten dolayı, yapılan bu başarılı çalışma, iktisat tarihi ve politikasıyla uğraşan her ferdin okumasını ısrarla tavsiye edebileceğim bir eserdir. 400 sayfalık bu kitap, fikri derinliği, sistematik ve edebi anlatımın doyuruculuğuyla alanındaki büyük boşluğu dolduran son derece titiz ve güzel bir çalışma olarak bilimsel literatürde yer almış müstesna bir eserdir.

Böyle değerli bir çalışmayla hem Osmanlı İktisadının Çağdaşlaşmasını, hem de İktisadi Liberalizmin yayılma teorisini bizlere aktaran kıymetli bilim adamı Sayın Ahmed Güner Sayar'a müteşekkirimiz. Yazarın bu konuyla ilgili ikinci çalışmasını dört gözle bekliyoruz.

Liberal Düşünce Topluluğu Akademik Danışmanlık Merkezi

Liberal Düşünce Topluluğu, uzun bir süredir informel biçimde sürdürmekte olduğu 'akademik danışmanlık' hizmetlerini, daha sistematik ve etkin bir biçimde yürütmek için, "formel" bir yapı içinde organize etmeye ve bu amaçla bir Merkez kurmaya karar vermiştir.

Topluluk bünyesinde oluşturulan *Akademik Danışmanlık Merkezi'nin* temel amacı, master ve doktora düzeyinde tez çalışmalarına ve diğer bilimsel araştırmalara akademik danışmanlık hizmeti sunmaktır. Bu amaç, daha genel düzeyde, ülkemizde liberalizm üzerine akademik çalışmaların geliştirilmesi ve Türkiye'nin reel sorunlarına liberal çözümler aranmasına ilişkin çabaların bir parçasıdır.

Akademik danışmanlık, araştırma konularının saptanması, araştırılabilir sorunsallar üretilmesi, çalışma planı ve yöntemlerinin belirlenmesi, kaynaklara ulaşmanın ve kaynakların kullanılmasının kolaylaştırılması, yazım tekniklerinin geliştirilmesi vs. konularını kapsayabilir.

Liberal Düşünce Topluluğu'nun mevcut akademik potansiyeli dikkate alındığında özellikle, siyaset bilimi, hukuk, uluslararası ilişkiler, ekonomi, işletme ve sosyoloji/psikoloji alanlarında yürütülen/yürütülecek olan araştırmalara katkıda bulunmanın mümkün olduğu görülmektedir.

İlgilenenler, sorularını ve sorunlarını aşağıdaki adreslere mektup ve e-mail ile iletebilirler.

daqi@metu.edu.tr

liberal@ada.net.tr

GMK Bul. No: 108/17 06570 Maltepe-ANKARA